

गिद्ध सन्देश

Vulture Bulletin

Annual Newsletter

Volume 6

2016

giving
nature
a home

save
SAVING ASIA'S VULTURES
FROM EXTINCTION

Vulture Bulletin (गिद्ध सन्देश) is produced annually from Bird Conservation Nepal as a major newsletter on vulture conservation, usually comes in both language, English and Nepali. It aims to inform issues, initiatives and recent advances of vulture conservation in Nepal to members and all well wishers of BCN. This publication has been made possible with funding from Royal Society for the Protection of Birds and Darwin Initiative.

विषय सुची

दुई शब्द	9
गिद्ध संरक्षणमा नेपालको प्रशास	2
गुनकारी गिद्ध: मांसाहारी हो तर शिकार गर्दैन	8
पर्यटकीय गन्तव्य जटायु रेष्टुरेन्ट	9
गिद्ध संरक्षणमा अग्रणी: जटायु रेष्टुरेन्ट गैँडाताल	11
के हो गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र	99
अन्तर्वार्ता	93
प्रकाशन	98
जटायु छात्रवृत्ति	95

Advisors Narendra Man Babu Pradhan PhD
Ishana Thapa
Jyotendra Thakuri
Chief Editor Krishna Bhusal
Editors Devendra Chapagain,
Bhupal Nepali
Ishwari Prasad Chaudhary
Layout Calligrafic Design Studio

Copyright © 2016 Bird Conservation Nepal

All rights reserved. The opinions expressed by the authors do not necessarily express the policies of the Bird Conservation Nepal.

Suggested Citation: Vulture Bulletin, 2016.
Bird Conservation Nepal, Kathmandu

दुई शब्द .....

नेपाल पन्थी संरक्षण संघले आफ्नो स्थापनाकाल सन् १९८२ देखि नै नेपालमा पन्थी र तिनीहरूको बासस्थान संरक्षणमा नेतृत्वदायी भूमिका खेल्दै आएको छ। बर्डलाइफ इन्टरनेशनलको नेपाल साभेदार यस संस्थाले लोपोन्मुख तथा दुर्लभ चरा गिद्धको वैज्ञानिक अध्ययन तथा समुदायमा आधारित संरक्षणका कार्यहरू गरिरहेको छ। डेढ दशक अधिसम्म दक्षिण एसियामा करोडौंको संख्यामा र नेपालमा लाखौंको संख्यामा गिद्ध पाइन्थे तर आज यत्रतत्र सर्वत्र पाइने ती गिद्धहरू पृथ्वीबाटै लोप हुने खतरामा छन्। मानवीय क्रियाकलापका कारण नै प्रकृतिको इकोसिस्टमलाई सन्तुलनमा राखी यस धरतीलाई मानवसहित अन्य प्राणीहरूका लागि बस्नयोग्य बनाउनमा अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गिद्धहरू यसरी लोप हुँदै जानु सम्पूर्ण प्राणीसहित मानवजाति र सिङ्गो पृथ्वीकै लागि पनि दुःखद कुरा हो। भारतमा सन् १९६२ देखि २००७ सम्मको राजमार्ग ट्रान्सेक्ट सर्भेबाट डङ्गर गिद्ध ६६.७% र सानो खैरो ६८% ले घटेको कुरा अध्ययन प्रतिवेदनले पुष्टि गरेका छन्। त्यसैगरी नेपालमा पनि सन् २००२ देखि २०१० सम्मको राजमार्ग ट्रान्सेक्ट सर्भेबाट डङ्गर गिद्ध ६१% ले घटेको पाइएको छ।

पछिल्ला दशकहरूमा नेपाल लगायत दक्षिण एसियामै गिद्धहरू ६०% भन्दा बढीले घटेर लोप हुने अवस्थामा पुगनुको प्रमुख कारण घरपालुवा पशु उपचारमा प्रयोग गरिने पिडानाशक औषधि डाइक्लोफेनेक हो। डाइक्लोफेनेकको उत्पादन, बिक्री र प्रयोगमा सन् २००६ देखि प्रतिबन्ध लगाइएको छ र यसको विकल्पमा गिद्धलाई असर नगर्ने मेलोक्सिक्याम बजारमा उपलब्ध छ। लोपोन्मुख गिद्धलाई डाइक्लोफेनेक रहित शुद्ध आहार उपलब्ध गराई संरक्षण गर्ने उद्देश्यले स्थानीय समुदायको सक्रियतामा नेपालका सात स्थानमा जटायु (गिद्ध) रेष्टुरेन्ट सञ्चालित छन्। त्यसैगरी गिद्धको पर-स्थानीय संरक्षणको उद्देश्य अनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा गिद्ध प्रजनन केन्द्रको स्थापना गरिएको छ। यहाँ रहेका प्रजनन अयोग्य र उत्पादित गिद्धहरूलाई विस्तारै सुरक्षित प्राकृतिक वातावरणमा पुनर्स्थापित गर्ने कार्यको थालनी सन् २०१६ बाट गरिएको छ। जिल्लाहरूलाई पशुउपचार प्रयोगमा डाइक्लोफेनेक

मुक्त गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र बनाउने अभियान हालसम्म ५६ जिल्लामा सम्पन्न भैसकेको छ। पश्चिम नेपालका सबै जिल्ला समेट्दै यसले नेपालको १,१६,४३० वर्ग किमी भू-भाग ओगटेको छ। नेपाल पन्थी संरक्षण संघले नेपालमा गिद्ध संरक्षणका लागि प्रथम पञ्च वर्षीय गिद्ध संरक्षण कार्ययोजना (२००६-२०१३) लाई सफलतापूर्वक लागू गर्न राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागलाई सहयोग गर्‍यो र हालै नविकरण भएको कार्ययोजना (२०१५-२०१९) को कार्यान्वयनमा पनि सघाउ पुऱ्याइरहेको छ।

यसै सिलसिलामा नेपालमा गिद्ध संरक्षणको क्षेत्रमा भइरहेका कार्यहरू, समुदाय सफलताका कथाहरू, चुनौती र भावी रणनीतिहरू आम सर्वसाधारण, सरोकारवाला निकाय, पिछडिएका वर्ग र क्षेत्रसम्म पुऱ्याउँदै जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले "गिद्ध सन्देश" प्रकाशन गर्न थालिएको हो। गिद्ध संरक्षण स्थानीय समुदाय, संरक्षणकर्मी, सञ्चारकर्मी, लेखक, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था, सरोकारवाला निकायहरू र दातृसंस्थाहरूको सहयोग, समन्वय र सहकार्यबाट मात्र सम्भव छ।

दुर्लभ पन्थी गिद्ध संरक्षणमा हातेमालो गर्नुहुने सम्पूर्ण सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था, स्थानीय समुदाय तथा संघ-संस्था, संरक्षणकर्मी, दातृ निकाय तथा सम्पूर्ण शुभचिन्तकहरूमा नेपाल पन्थी संरक्षण संघको तर्फबाट धन्यवाद ज्ञापन गर्दै आगामी दिनमा पनि यहाँहरूको निरन्तर सहयोगको अपेक्षा राख्छु।

डा. नरेन्द्रमान बाबु प्रधान
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
नेपाल पन्थी संरक्षण संघ

गिद्ध संरक्षणमा नेपालको प्रशंसा

नेपालको सफलताबाट सिक्ने अफ्रिकी मुलुकहरूको घोषणा

“गिद्ध संरक्षणबारे हाम्रो सिकाइमा अफ्रिकी मुलुकहरूले चासो देखाउनु गर्वको कुरा हो”

डा. महेश्वर ढकाल, उपमहानिर्देशक
राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग

भाद्र २१, २०७३ - नेपाली सरकारी अधिकारी र संरक्षण सहयोगी संस्थाका अधिकारी त्यतिबेला हर्षित भए, जब अफ्रिकी मुलुकहरूले गिद्ध संरक्षणमा नेपालको सफलताबारे मुक्तकण्ठले गुणगान गाए र सिको गर्ने घोषणा समेत गरे।

राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका उपमहानिर्देशक डा. महेश्वर ढकालले सोमबार नेपाली पत्रकारसित भने, “हामीले गरेको काममा विश्वले समेत चासो देखाउँदा साँच्चिकै खुशी लाग्दो रहेछ। यसले हाम्रो काम सही दिशातिर गइरहेको रहेछ भन्ने सन्देश र थप हौसलासमेत मिलेको छ।”

उपमहानिर्देशक डा. ढकाल र नेपाल पन्थी संरक्षण संघ (बीसीएन) का प्रमुख कार्यकारी अधिकृत डा. नरेन्द्रमानबाबु प्रधानले हवाईको होनोलुलुस्थित हवाई कन्भेन्सन सेन्टरमा चलिरहेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण संघ (आईयूसीएन) को विश्व सम्मेलनमा गिद्ध संरक्षणबारे प्रस्तुति दिएका थिए। “सरकारले २०६३ जेठ २३ देखि डाइक्लोफेनेकको आयातमै रोक लगाएको छ। डाइक्लोफेनेक बेच्ने, उत्पादन गर्ने र भण्डारण गर्नेलाई तीन वर्ष जेल वा २५ हजार रुपैयाँ जरिवाना समेत तोकेको छ। त्यसको सट्टा त्यतिबेलैदेखि ‘मेलोक्सिक्याम’ आविष्कार गरी प्रवर्द्धन गरिएको छ। त्यसले गिद्धलगायत चराचुरुङ्गीलाई कुनै असर नगर्ने भएकाले संरक्षणमा मात्र सहयोग गरेन, संख्या बढाउन पनि मद्दत पुग्यो”, सम्मेलनमा डा. ढकालले अफ्रिकी अधिकारीलाई सुनाएका थिए।

एसियाली मुलुकहरूमै गिद्ध सङ्कटमा परिरहेका बेला नेपालले सन् २००० मा गिद्ध संरक्षण अभियान शुरु गरेको हो। सरकारले त्यतिबेला नै गिद्ध संरक्षणका लागि सरोकारवाला निकायको सहकार्यमा कार्ययोजना बनाएर अघि बढ्न थालेको थियो। नेपालका विभिन्न

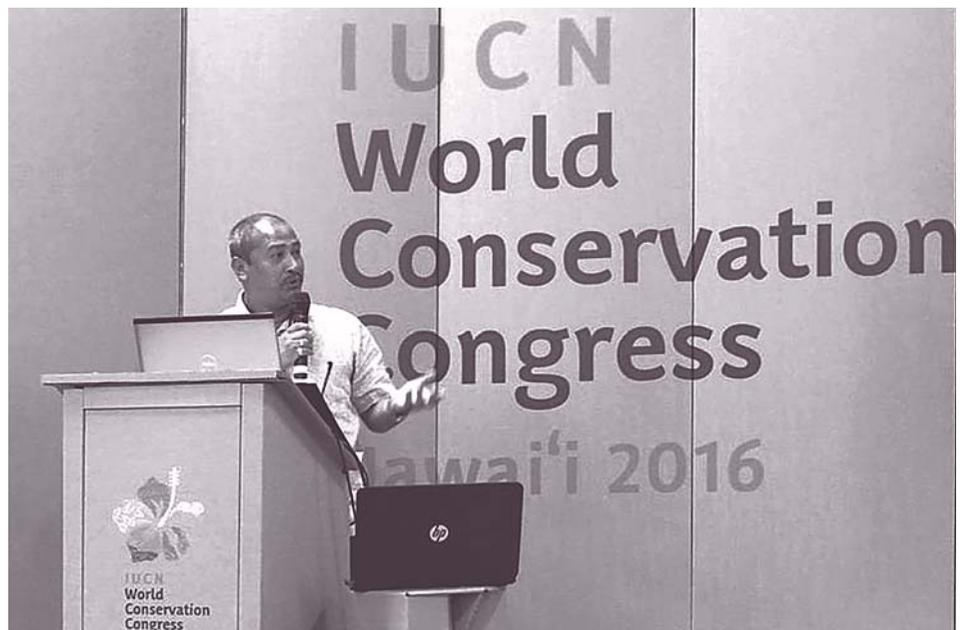
जिल्लामा गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र (Vulture Safe Zone) कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ। ‘नेपालले १० वर्षअघि नै प्रतिबन्ध लगाएको डाइक्लोफेनेकको प्रयोगलाई विश्वभर बन्दैज गर्ने मुद्दा बल्ल आएर आईयूसीएन सम्मेलनमा प्रस्तावका रूपमा आएको छ। यसले पनि हामी गिद्ध संरक्षणमा अग्रणी छौं भन्ने पुष्टि हुन्छ’, निकुञ्ज विभागका महानिर्देशक कृष्णप्रसाद आचार्यले भने।

डा. ढकालले स्थानीय समुदायसँग मिलेर गरिएका कामले नै गिद्ध संरक्षणमा अन्तर्राष्ट्रिय सफलता हात पार्न सफल भएको बताए। ‘हाम्रो सिकाइमा अफ्रिकी मुलुकहरूले चासो देखाउनु गर्वको कुरा हो’, उनले भने।

अफ्रिकी करिब २० देशका अधिकारी र संरक्षणकर्मी तथा सरोकारवाला सहभागी कार्यक्रममा ढकालले प्रस्तुतिका क्रममा भनेका थिए, “नेपालमा स्थानीयस्तरमा समुदायसँग मिलेर काम गर्न थालेपछि गिद्धको संख्या पनि बढ्दै गयो। हाम्रो सफलताको कडी त्यही हो, त्यसमा सरकारले पनि सहयोग र सहकार्यमा कन्जुस्याईँ गरेन।” त्यो प्रस्तुति सुनेका अफ्रिकी मुलुकले तत्कालै नेपाली सिकाइको सिको गर्ने घोषणा गरेका थिए।

सन् १९९० को मध्येदेखि नेपाल, भारत र पाकिस्तानमा गिद्धको संख्या घट्नुको मुख्य कारण घरपालुवा पशुको उपचारमा प्रयोग हुने ‘डाइक्लोफेनेक’ भएको सन् २००४ मा पुष्टि भएको थियो। पेरिग्राइन कोषले भारतको जङ्गल मरेका २ सय १६ वटा गिद्धको अनुसन्धान गर्दा ८५ प्रतिशत गिद्धको भित्री अङ्गमा युरिक एसिडका पत्थर जम्मा भएको थाहा भयो र मृगौलाले काम गर्न नसकेपछि गिद्ध भकाभक मरेको पुष्टि भयो।

‘मृगौला परीक्षण गर्दा डाइक्लोफेनेकको अवशेष पाइएपछि त्यो घातक प्रमाणित भएको हो। ३० मिलिलिटर डाइक्लोफेनेक प्रयोग भएको पशुको सिनो खाँदा ३ सय ५० देखि ८ सय गिद्ध मरेको अध्ययनले देखाएको थियो। लोपोन्मुख गिद्धलाई डाइक्लोफेनेकरहित शुद्ध आहार उपलब्ध गराई संरक्षण गर्ने उद्देश्यले शुद्ध आहार खुवाउन आहार केन्द्र खोलिएको’, डा. प्रधानले अफ्रिकी अधिकारीलाई सुनाए, ‘त्यसले मृत्युदर घट्यो र संख्या पनि बढ्यो।’ सन् २००६ देखि सामुदायिक वन उपभोक्ताको सक्रियतामा बीसीएनले नवलपरासीमा जटायु रेस्टुरेन्ट खोल्थ्यो भने अहिले रुपन्देहीको गैडहवा, दाङको लालमटिया र बिजौरा, कैलालीको खुटिया, कास्कीको घाचोकमा पनि त्यस्तै रेस्टुरेन्ट खुलेका छन्। ती रेस्टुरेन्टमा मान्छेका

लागि नभई गिद्धको आहार राखिन्छ। बृद्ध र अशक्त पशु सङ्कलन गरिन्छ र ती मरेपछि गिद्धको आहारामा प्रयोग गरिन्छ।

नेपाल दक्षिण एसियाली मुलुकमध्येमा समेत गिद्ध संरक्षणमा अग्र स्थानमा छ। भारत, पाकिस्तानभन्दा पनि पहिला नेपालले गिद्ध संरक्षणमा सफलता हात पारेको हो। त्यसैले अहिले गिद्ध संरक्षणसम्बन्धी क्षेत्रीयस्तरको समितिको नेपालले नेतृत्व (अध्यक्षता) गरिरहेको छ।

बीसीएनका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत प्रधानले सन् २००२ देखि २०११ सम्मको 'राजमार्ग ट्रान्सेक्ट सर्भे' बाट डङ्गर गिद्ध ६१ र सानो खैरोगिद्धको मृत्युदर ६८ प्रतिशतले घटेको बताए। आईयूसीएनले नेपालमा पाइने सानो खैरो, डङ्गर, लामो टुँडे र सुन गिद्धलाई अति सङ्कटापन्न र सेतो गिद्धलाई सङ्कटापन्नमा सूचीकृत गरेको छ। 'हामीले गरिरहेको गिद्ध संरक्षण कार्यक्रम विश्वकै लागि अनुकरणीय, चासो र अनुसन्धानको विषय हो भन्ने हवाइमा पुष्टि भयो', प्रधानले भने।

गिद्धको संख्या बढाउने उद्देश्यले सहयोगी संस्थासँग मिलेर सरकारले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मुख्यालय कसरामा सन् २००८ मा गिद्ध प्रजनन केन्द्र स्थापना गरेको थियो। त्यसबारे पनि अफ्रिकीहरूलाई नेपाली अधिकारीले जानकारी गराएका थिए। 'केन्द्रमा हुर्काइएका दोस्रो पुस्ताका गिद्धलाई सुरक्षित प्राकृतिक वातावरणमा छाडिन्छ', प्रस्तुतिका क्रममा प्रधानले थपे, 'त्यसले पनि हामीकहाँ गिद्धको संख्या बढ्ने आशा लिइएको छ।'

संसारमा २३ प्रजातिका गिद्ध पाइन्छन्। दक्षिण एसियामा नौ प्रजातिका छन्। नेपालमा हाडफोर, सेतो, डङ्गर, लामो, टुँडे, सानो खैरो, हिमाली, खैरो, राज र सुन गिद्ध गरी ६ प्रजातिका गिद्ध पाइन्छन्। डङ्गर गिद्ध, सानो खैरो गिद्ध, सेतो गिद्ध, हिमाली गिद्ध र हाडफोर गिद्धले नेपालमै गुँड बनाई बच्चा कोरल्छन्। राजगिद्ध हिउँदे आगन्तुक हो। खैरो गिद्ध बटुवाका रूपमा आउँछ भने लामोटुँडे गिद्ध कहिलेकाहीँ भौँतारिएर आउँछ। यिनीहरू सबै अग्ला र ठूला रुख तथा चट्टानी पहरामा गुँड बनाएर बस्छन्।

अब्दुल्लाह मियाँ

प्रकाशित: भाद्र २१, २०७३ ekantipur.com

“गिद्धसन्देश”

जीवन दिन्छ हरियो वनले, पाइँदैन किनेर धनले ।
वातावरण स्वच्छ राख्न वृक्ष रोपण गरौँ ।
रित्ता डाँडापाखा भर्न सबै अघि सरौँ ।
खुशी होलान् पशुपन्छी वनका ती चरा ।
सबै मिली बनाई राखौँ वन हराभरा ॥

जीवन दिन्छ हरियो वनले, पाइँदैन किनेर धनले ।
हराभरा वन भए बाढी पहिरो जान्छ ।
अग्निरेखा बनाई राख्ने डढेलोले खान्छ ।
पशुपन्छी रमाउने बासस्थान राम्रो ।
संरक्षण तिनको गर्ने कर्तव्य हो हाम्रो ॥

जीवन दिन्छ हरियो वनले, पाइँदैन किनेर धनले ।
प्रकृतिका कुचीकार जटायु हुन गिद्ध ।
अनुसन्धान खोजबाट भएको छ सिद्ध ।
हाम्रो छोराछोरी जस्तै तिनलाई माया गरौँ ।
चेतनाको सन्देश यो समाजमा छरौँ ॥

जीवन दिन्छ हरियो वनले, पाइँदैन किनेर धनले ।
स्वच्छ राखौँ वातावरण स्वच्छ जलवायु ।
हराभरा वन भए बढ्छ हाम्रो आयु ।
“गिद्ध सन्देश” सबैलाई यहि कुरा भन्छ ।
मनन गरौँ यति कुरा, धरती स्वर्ग बन्छ ॥

जीवन दिन्छ हरियो वनले, पाइँदैन किनेर धनले ।

२०७३/०५/२३/०५

ताराप्रसाद श्रेष्ठ

६८४७२५६३२५

गुनकारी गिद्धः मांसाहारी हो तर शिकार गर्दैन ।

गिद्धहरू मांसपिपासु प्राणी भएर पनि यिनका अधिकांश प्रजाति अहिंसाका पूजारी हुन्। अरु मांसाहारी प्राणीले भैँँ यिनीहरू अरु प्राणीको हत्या गर्दैनन्। मरेका खान्छन्, मारेर खाँदैनन् सिनो पाएनन् भने बरु आफैँ मरेर जान्छन्।

**आदौ राम तपोवनादिगमनं हत्वा मृगं काञ्चन।
वैदेही हरणं जटायु मरणं सुग्रीव सम्भाषणम्।
बाली निर्दलनं समुद्र तरणं लङ्कापुरी दाहनं।
पश्चाद्वावण कुम्भकर्ण हननं चैतद्धि रामायणम्।**

प्रायः प्रत्येक बिहान रामायणका सातै काण्ड पाठ गर्ने मेरी आमा अहिले साँघुरिँदै साँघुरिँदै एक श्लोकी रामायणमा सीमित हुन पुग्नुभएको छ। त्यसमा पनि बीच बीचमा सम्भाइदिनुपर्छ। यही आउँदो असोज ११ गते १०३ वर्षमा प्रवेश गर्न लागेकी आमाको मुखबाट

यति पाउनु पनि मेरो अहोभाग्य हो। त्यसैले प्रत्येक बिहान जटायुको प्रसङ्ग मेरो मनमा ठोक्किन आइपुग्छ। जटायु भनेपछि लङ्काका राजा रावणले सीतालाई हरेर लाँदा बीच आकाशमा रावणसँग एकलै युद्ध गर्दै वीरगति पाउने रामायणको योद्धा गिद्धलाई सम्झन्छौँ।

यही भदौ १० गते (अगष्ट २७, २०१५) को इन्टरनेशनल न्यूयोर्क टाइम्सको मुखपृष्ठमा प्रकाशित अफ्रिकी गिद्धहरूको हासोमुख अवस्था र तिनले

सिर्जेको वातावरणीय समस्याबारेको समाचार कथामा मेरो ध्यान आकर्षित गराउनुभयो सम्पादक राजेन्द्र दाहालले। प्रत्येक सेप्टेम्बरको पहिलो शनिवारलाई गिद्ध दिवसका रूपमा मनाएर अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गिद्ध संरक्षणको चेतना जगाउने प्रयत्न पनि शुरु भएको छ। न्यूयोर्क टाइम्सले पनि त्यही सन्दर्भलाई समातेको हुन सक्छ।

गिद्ध डाँफे, मुनाल वा मुजूर जस्तो रूप र रङ्गले सुन्दर र सुशोभित पन्छी होइन। खुइलिएको तालु, देख्दै

डरलाग्दो चुचको ठोँड, नाङ्गो लामो गर्धन, देख्दै घिन लाग्ने र भद्दा जिउडाल-गिद्धको सामान्य स्वरूप हो यो। त्यसमा पनि सधैं सिनो खाने फोहोरी पन्छीले अन्तर्राष्ट्रिय अखबारमा स्थान पाउनुको रहस्य बेग्लै छ। आजको मूल चिन्ता 'गिद्ध मरे' भन्दा पनि 'सिनो सङ्ने भो' भन्ने हो।

अफ्रिकाका टूलटूला घाँसे मैदानमा प्रत्येक वर्ष लाखौं वन्यजन्तु, विशेष गरेर वाइल्डएबिस्ट (Wildebeest) मौसम अनुसार घाँस, पानी र बासस्थानको खोजीमा हिँड्दाहिँड्दै बाटैमा मर्छन् र सिनोमा परिणत हुन्छन्। त्यस्तै, दक्षिण एसियामा विशेष गरेर भारत, नेपाल र पाकिस्तानमा पनि वर्षेनी लाखौं पाल्तु गाईवस्तु मर्छन् र सिनो पल्टन्छन्। यसरी पैदा हुने सिनो व्यवस्थापन गर्ने मूल जिम्मेवारी प्रकृतिले गिद्धहरूको काँधमा सुम्पिएको छ। त्यसो त कुकुर, स्याल र हुँडारहरू पनि सिनोको स्वादमा पल्केका हुन्छन्। तर ती जन्तुले गिद्धले जस्तो तीव्र गतिमा सबै सिनो सफाचट गर्न सक्तैनन्। गिद्धको पाचन प्रणाली अरु पशुपन्छीको भन्दा भिन्नै हुन्छ। यसको पेटमा परेपछि विभिन्न रोगका सूक्ष्म किटाणु समेत भष्म हुन्छन्। रेविज, प्लेग, हैजा आदिका सूक्ष्म किटाणुलाई पनि गिद्धले पचाइदिन्छ। तर हुँडार, स्याल, कुकुर आदि जन्तुले त्यसो गर्न सक्तैनन्। बरु, यिनले सिनोमा मौलाएका रोगका किटाणुलाई अन्यत्र फैलाउने काम गर्छन्। त्यसबाट महामारी फैलन सक्छ। त्यसैले हाम्रो परिस्थितिक प्रणाली जोगाउने अत्यन्त प्रभावशाली रक्षाकवच हो गिद्ध।

गिद्धको महत्व त्यस बेला चाल पाइयो, जब संसारभर लाखौं गिद्ध मर्न थाले। सन् १९८० ताका ८ करोडभन्दा बढी संख्यामा रहेको डड्गर गिद्धको संख्या २५-२६

वर्षभित्रै ६७ प्रतिशतले घट्न पुग्यो। सन् १९९० तिर भारतका वैज्ञानिकहरूले गिद्धको संख्या असामान्य रूप र अति तीव्र गतिमा घट्न थालेको चाल पाएपछि नेपाल र पाकिस्तानका चरा विशेषज्ञहरूलाई पनि त्यसबारे जानकारी गराए। त्यसपछि मात्र गिद्ध लोप हुनाको कारणमा गहन खोजीनीति शुरु भयो। विश्व समुदायको ध्यानपनि यसतर्फ आकृष्ट भयो। किनभने गाईवस्तु र वन्यजन्तुको सिनो सडेर, गलेर वातावरणमा प्रतिकूल असर पारिहेको थियो। रोगब्याध, विशेष गरेर हैजा, रेविज र प्लेगको प्रकोपमा हजारौं-लाखौं मानिसले दुःख पाउने स्थिति सिर्जना हुन थाल्यो। तर धेरै पछिसम्म पनि गिद्ध मर्नाको कारण भने पत्ता लागेन। कुनै रोगाणु व्याक्टेरिया वा भाइरसले ती गिद्ध मरेका थिएनन्।

नेपाल र भारतका गिद्धबारे विस्तृत अनुसन्धानपछि के थाहा लाग्यो भने पाल्तु गाईवस्तुलाई ज्वरो आएको बेला पशुरोग विशेषज्ञहरूले खुवाउने 'डाइक्लोफेनेक' नामक कृत्रिम रासायनिक औषधिको अवशेष मरेका जन्तुको सिनोमा कायम रहने र त्यस औषधिले मृगौलामा क्षति पुग्दा गिद्धहरू मर्ने गरेका रहेछन्। कृत्रिम रासायनिक औषधिको यस्तो दुरगामी अप्रत्यासित असरको ज्वलन्त उदाहरण पुग्यो गिद्ध विनाश। मानिसहरूमा पनि सो औषधि प्रयोग हुने गरेको छ। उच्च लेकाली भोट प्रदेशका बासिन्दा र त्यस्तै पारसी धर्मावलम्बीहरू पनि मृत मानिसका लास गिद्धलाई अर्पण गर्छन्, खुवाउँछन्। 'गिद्ध बचाउ' आन्दोलनको ध्यान त्यतातिर अभ्र गएको छैन। पशु चिकित्सामा भने निकै महत्वपूर्ण उपलब्धी हासिल भएको छ। नेपाल र भारतले सन् २००६ देखि नै 'डाइक्लोफेनेक' माथि प्रतिबन्ध लगाएका छन्। त्यो औषधिको सट्टा अर्को औषधि 'मेलोक्सिक्याम' देशभित्रै उत्पादन गरी

'डाइक्लोफेनेक' लाई विस्थापित गर्न सफलता मिलेको छ। आज भारत र नेपालको पशु चिकित्सामा गिद्धमारा 'डाइक्लोफेनेक' को प्रयोग हुँदैन।

उपरोक्त सफलताले हासोन्मुख अवस्थामा पुगेको गिद्धको संख्या उकास्नका लागि 'नेपाल पन्छी संरक्षण संघ' ले विभिन्न सरकारी, गैरसरकारी संघसंस्था एवं स्थानीय समुदायसँग हातेमालो गरेर गिद्ध संरक्षणमा नवीन प्रयासहरू थालेको छ। तिमध्ये 'गिद्ध रेस्टुराँको सञ्जाल स्थापना गर्ने प्रयास विशेष उल्लेखनीय छ। जोत्न वा दूध दिन छाडिसकेका घरपालुवा गाई, गोरुहरूलाई पशु बृद्धाश्रममा एकत्रित, सुरक्षित र सम्मानजनक अवस्थामा पाल्ने र ती पशुचौपाया मरेपछि गिद्धको आहारा बनाउने कार्यक्रम बिस्तारै देशव्यापी बन्दै छ। स्थानीय समुदायलाई परिचालन गरी नवलपरासीको पिठौली, लुम्बिनीको गैडहवा, कास्कीको घाँचोक, दाङको लालमटिया र बिजौरी तथा कैलालीको खुटियामा 'जटायु रेस्टुराँ' स्थापना भएका छन्। यसैगरी गिद्ध प्रजनन केन्द्र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा स्थापना भएको छ।

गिद्धले विशेष गरेर अग्ला रुखमा गुँड बनाउँछ। त्यसमा पनि नेपालमा सिमलको रुखलाई विशेष रुचाउँछ। एक हिसाबले गिद्ध जोगाउनका लागि सिमल जोगाउनु पनि उतिकै जरुरी देखिएको छ। तसर्थ वनजङ्गलको संरक्षण भएन भने गिद्ध संरक्षणका अरु प्रयास सफल हुन सक्तैनन्। प्रकृति संरक्षणमा पारिस्थितिकीय प्रणाली अनुरूप समष्टिगत प्रयास भएन भने आशातित सफलता प्राप्त हुँदैन।

प्रकृतिका पाँच तत्व - जल, स्थल, वायु, आकाश र

Tune in to

Panchhi Sansar

A Radio Program by Bird Conservation Nepal

रेडियो सगरमाथा १०२.४, ललितपुर (शनिवार ७:४५-८:००), रेडियो हिमवुली ९२.२, पोखरा (शनिवार ९:००-९:१५),

विजय एफएम १०१.६, गैँडाकोट (शनिवार ९:१५-९:३०),

रेडियो कृष्णसार १०१.६, नेपालगञ्ज (शनिवार ७:१०-७:२५), रेडियो परिवर्तन ८९.४, सुनसरी (शनिवार ८:४५-९:००)

प्रकाश तथा पृथ्वीमा विद्यमान ६३ वटा रासायनिक तत्व एवं तिनबाट बनेका हजारौँ रासायनिक यौगिकहरूको आपसी योग र संयोगबाट जीवात्मा प्राणीको सृष्टि हुन्छ। प्रकृतिको त्यस प्रणालीभित्र कृत्रिम रासायनिक पदार्थहरू (Synthetic Chemical Substances) को प्रवेशले निम्त्याउने समस्याको एउटा सानो उदाहरण हो गिद्ध विनाश। गिद्ध विनाशले गर्दा सिर्जना हुने भयावह अवस्था अफ्रिकाका लाखौँ वाइल्डबिस्ट र दक्षिण एसियामा दशौँ लाख पाल्तु गाईवस्तुको सङ्घर्ष गरेको सिनोको दुर्गन्धमा साकार हुन्छ। त्यसैले, गिद्धलाई 'प्रकृतिका कुचीकार' भन्ने सङ्ज्ञा पनि दिइने गरेको छ। वास्तवमा यी कुचीकारका अतिरिक्त बहुगुणकारी प्राणी पनि हुन्। नेपाल पन्थी संरक्षण संघका खडानन्द पौडेल, बर्दिया प्रकृति संरक्षण क्लबका राजन चौधरी, चरा विशेषज्ञ डा. हेमसागर बराल तथा हरिशरण नेपाली लगायतका लेख-रचनाहरूबाट गिद्धको अस्तित्व किन कायम राख्नुपर्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ।

आज विश्वमा प्रत्येक दिन औसतन १० प्रजातिका जीवहरू लोप हुन थालेका छन् भन्ने जानकारी विशेषज्ञहरू हाम्रा सामुन्ने पस्कने गर्छन्। विश्वमा २३ प्रजातिका गिद्ध छन्। दक्षिण एसियामा पाइने नौ प्रजातिका गिद्धहरू नेपाली आकाशमा उड्छन्, हाम्रा वन र बगरमा विचरण गर्छन्। तिमध्ये चार प्रजाति विश्व प्रकृति संरक्षण संघ (आईयूसीएन) को अति सङ्कटापन्न पन्थीको सूचीमा परेका छन्। तिमध्ये डङ्गर गिद्ध (White-rumped Vulture), सानो खैरो गिद्ध (Slender billed Vulture) र लामो टुँडे

गिद्ध (Long-billed Vulture) प्रति हामी ज्यादै सचेत र चनाखो हुनुपर्ने अवस्था छ। नेपाली आकाशमा विशेष गरेर हिमाली क्षेत्रमा चहार्ने हाडफोर गिद्ध (Lammergeier/Bearded Vulture) ले आफ्ना पखेटा फिँजाउँदा ६ फुट आकाश ढाक्छ। यो लम्बाई विश्व किर्तिमान पनि हो। यसकै हाराहारीमा पुग्ने अर्को गिद्ध एन्डिज पर्वतको शानको रूपमा चित्रण गरिन्छ। त्यसलाई एन्डियन कन्डोर (Andean Condor) भनिन्छ। तिनको सहोदर अर्को नातेदार हो क्यालिफोर्निया कन्डोर। यिनका समकक्षी हाम्रा हाडफोर गिद्धको विशेषता बेग्लै छ। हाडफोर गिद्धले सिनोका टूला हाडलाई माथि आकाशमा उडाएर चट्टानी क्षेत्रमा बज्ने गरी खसाल्छ। त्यसरी खसाल्दा छताछुल्ल हुने गरी फुटेको हाड र हाडभित्रको मासी (Bonemarrow) यसको प्रिय आहार हो। हाडफोर गिद्ध अरु गिद्धहरू भन्दा तालुखुइले हुँदैन।

गिद्धहरू मांसपिपासु प्राणी भएर पनि यिनका अधिकांश

प्रजाति अहिंसाका पूजारी हुन्। अरु मांसाहारी प्राणीले भैँ यिनीहरू अरु प्राणीको हत्या गर्दैनन्। मरेका खान्छन्, मारेर खाँदैनन्, सिनो पाएनन् भने बरु आफैँ मरेर जान्छन्।

गिद्धलाई रामायणको कथासँग जोड्दा यो जातिको वीरता र न्यायप्रेमी स्वभाव आफैँ प्रस्ट हुन्छ। रामायणमा गिद्धको प्रतिद्वन्द्वी अर्थात् शत्रुका रूपमा लङ्का नरेश रावण चित्रित हुन्छ। संयोग हो वा यथार्थ, नेपाल र भारतका गिद्धहरू श्रीलङ्काका आकाशमा उड्दैनन्। सालिम अली एवं डिल रिप्ले जस्ता विश्व प्रख्यात चरा विशेषज्ञहरूले लेखेका छन् - हाम्रा डङ्गर गिद्ध, हिमाली गिद्ध र सुन गिद्ध श्रीलङ्कामा पाइँदैनन्।

गिद्धका विशेषताहरूलाई पहिल्याउँ भन्ने 'गिद्ध-दृष्टि' लाई अरुले उछिन्न सक्दैन। ६ हजार मिटरको उचाईमा उडिरहेको गिद्धले जमिनमा मरेको ३ फुटको सिनोलाई सहजै ठम्याउन सक्छ। अर्थात् माछापुछ्रे हिमालको शिखरमा कावा खाइरहेको गिद्धले सेतीको बगरमा मिल्किएको सिनो ठम्याउँछ। उता अफ्रिकामा हस्तीहाडका तस्कर शिकारीले हाती मारेको आधा घण्टाभित्र गिद्धहरू त्यहाँको आकाशमा इयामिन थाल्छन्। त्यो सन्दर्भमा तस्करका शत्रु पनि बन्न पुग्छन् गिद्धहरू। त्यसैले पनि गिद्ध सफाया गर्न सिनोमा विष राख्न थालेका रहेछन् अफ्रिकी तस्करहरूले। गिद्ध र सिनोको सम्बन्ध कति सुमधुर हुन्छ भने बुझ्न सकिएन भने त्यसको प्रतिकूल असर भोग्न बाध्य हुनेछौँ हामी। त्यसैले यो गुणकारी पन्थीको सुरक्षा र संरक्षणमा हामी सबैको चेत खुल्नु जरुरी छ। गुणकारी गिद्ध संरक्षणमा लाग्ने सबैलाई सलाम।

डा. तीर्थ बहादुर श्रेष्ठ

शिक्षक मासिक, १२/१३/२०१५

पर्यटकीय गन्तव्य जटायु रेष्टुरेन्ट

जटायु रेष्टुरेन्ट, भट्ट सुन्दा अनौठो र फरक नाम लाग्न सक्छ कतै यो खानाका विविध परिकारहरू पाइने र साथीभाईहरू जमघट हुने विशेष प्रकारको रेष्टुरेन्ट पो हो की। तर होइन, जटायु रेष्टुरेन्ट त मानिसहरूका लागि खाना खान भनेर बनाइएको होइन। यी त्यस्तो प्रकारका रेष्टुरेन्ट हुन जहाँ विश्वमै दुर्लभ पन्छी गिद्धहरू सिनो खान आउँछन्। त्यसैले त यिनको नाम जटायु (गिद्ध) रेष्टुरेन्ट दिइएको छ। स्थानीय जनसमुदायद्वारा सञ्चालित र व्यवस्थित गरिएका यी रेष्टुरेन्टको प्रमुख उद्देश्य लोपोन्मुख अवस्थामा पुगेका गिद्धलाई शुद्ध विषादि रहित आहार उपलब्ध गराई संरक्षण गर्नु हो। यहि उद्देश्यका साथ नेपालमा सर्वप्रथम सन् २००६ मा सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूको सक्रियतामा नवलपरासीको पिठौलीमा विश्वकै पहिलो समुदायद्वारा सञ्चालन गरिएको जटायु रेष्टुरेन्टको स्थापना गरियो। नविनतम अवधारणामा स्थापित यस रेष्टुरेन्टको सफलतापछि यस प्रकारका जटायु रेष्टुरेन्टहरू रूपन्देहीको गैडहवा ताल, दाङको लालमटिया र बिजोरी, कैलालीको

खुटिया, कास्कीको घाँचोक र सुनसरीको रामधुनीमा पनि बिस्तार गरियो। गिद्ध संरक्षणमा कोसेढुङ्गा मानिएका यी रेष्टुरेन्टहरू हाल नेपालका सात स्थानमा सञ्चालित छन्। यसरी खोलिएका जटायु रेष्टुरेन्टमा गौरक्षा केन्द्रहरू हुन्छन् जहाँ किसानहरूबाट बृद्ध, असक्त र बेकामी गाईवस्तुहरू सङ्कलन गरी पालनपोषण गरिन्छ। खासमा गौरक्षा केन्द्र पशुहरूको बृद्धाश्रम हो। बृद्धाश्रममा गाईगोरु ल्याउनेलाई रेष्टुरेन्टले प्रोत्साहन स्वरूप नगद पुरस्कार पनि दिइन्छ। ती गाई गोरुहरूको प्राकृतिक मृत्युपश्चात गिद्धको आहारको लागि निश्चित स्थानमा राखिन्छ जहाँ गिद्धहरू आई खान्छन्। त्यहाँ गिद्धको आनीबानी नजिकैबाट लुकेर हेर्ने पर्यटक अवलोकन घरपनि हुन्छ जहाँबाट आगन्तुकहरूले सिनोमा लुछाचुँडी गरिरहेका अतिसङ्कटापन्न गिद्धहरूको विभिन्न अवस्था र क्रियाकलापको अध्ययन, अनुसन्धान गर्नुका साथै मनोरञ्जन पनि लिन सक्दछन्। सूचना केन्द्रमा रहेका श्रव्य, दृश्य सामग्री र सङ्ग्रहबाट थप सूचना प्राप्त गर्नुका साथै स्थानीयसँग छलफल पनि गर्न सकिन्छ।

हाल आएर यी रेष्टुरेन्टहरू पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनमा आकर्षक गन्तव्यको रूपमा विकसित हुँदैछन्। साथै स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जन, सामुदायिक विकास, स्थानीय संस्कृतिको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका साथै गिद्ध र अन्य जैविक विविधता संरक्षण सचेतना अभिवृद्धिमा टेवा पुर्‍याईरहेका छन्।

‘प्रकृतिको कुचीकार’ भनिने गिद्धहरू पर्यावरणीय चक्र र खाद्य शृङ्खला सन्तुलन र गतिशीलताका महत्वपूर्ण संवाहक हुन्। आफै शिकार नगरी मरेका जनावरको सिनोमात्र खाने गिद्धहरू प्रदुषित र दुर्गन्धित वातावरणलाई स्वच्छ र सफा राखी विभिन्न महामारी सुरुवा रोगहरू हैजा, रेबिज, प्लेग, एन्थ्र्याक्सको महामारी फैलावट हुनबाट रोक्छन्। यसर्थ गिद्धको उपस्थिति पारिस्थितिकीय स्वस्थताको अनिवार्य आवश्यकता हो। दक्षिण एसियामा पाइने ६ मध्ये ६ प्रजातिकै गिद्धहरू नेपालमा पाइन्छन्। करिब दुई दशक अधिसम्म हाम्रो देशको हिमालदेखि तराईसम्मका विभिन्न स्थानमा सयौँ गिद्धका समूहहरू सहजै देख्न सकिन्थ्यो। तर पछिल्लो

दशकसम्म आउँदा ती दृश्यहरू अति विरल तथा दुर्लभ बन्दै गए। करिब ६० प्रतिशत भन्दा बढीले घटी गिद्धहरू यस धर्तीबाट सदाकालागि लोप हुने अवस्थामा आइपुगे। गिद्धको संख्या यसरी अप्राकृतिक र नाटकीय रूपमा घट्नुको प्रमुख कारण घरपालुवा पशु उपचारमा प्रयोग गरिने औषधी 'डाइक्लोफेनेक' भएको पत्ता लाग्यो। सुन्निएको र दुखेको निको पार्न प्रयोग गरिने डाइक्लोफेनेकले उपचार गरिएका जनावर मरेपछि तिनको सिनोखाने गिद्धको मृगौलामा 'युरिक एसिड' जमी काम गर्नछाड्छ। फलस्वरूप गिद्ध केहि दिनमै मर्छन्। गिद्धहरू समूहमा खानेहुँदा डाइक्लोफेनेक प्रभावित एउटै सिनोबाट पनि टूलो संख्यामा मर्छन्। यसरी लोपोन्मुख बनेका पन्छीको जीवन संरक्षणका लागि नै जटायु रेष्टुरेन्टको अवधारणा ल्याइएको हो। अतःयी जटायु रेष्टुरेन्ट वा गिद्ध सुरक्षित आहार केन्द्र डाइक्लोफेनेक र अन्य विषादिमुक्त उचित आहाराको व्यवस्था गरिएका स्थानहरू हुन।

नेपाल विश्वको प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य बन्दै गर्दा यी गिद्ध सुरक्षित आहार केन्द्र (रेष्टुरेन्ट) हरू नेपालका आकर्षक पर्यटकीय क्षेत्र बन्न सक्दछन्। संसारकै नमूना नवलपरासीको जटायु रेष्टुरेन्ट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्छ, जहाँ चितवन घुम्ने पर्यटकको एकदिने बसाइ थप लम्ब्याउन सकिन्छ। विश्वमै दुर्लभ पाँच प्रजातिका गिद्धसँगै स्थानीय संग्रहालय, थारु संस्कृति अवलोकन, घर बास (होम स्टे), नमूना घाँसेमैदान व्यवस्थापन, दुर्लभ एकसिङ्गे गैंडा, पाटेबाघ, खरमुजुरको अवलोकन यहाँका आकर्षण हुन्। रूपन्देहीको गैडहवा तालमा अवस्थित जटायु रेष्टुरेन्ट गौतम बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीबाट मात्र १५ किमीको दूरीमा हुनुका साथै चरा र अन्य जैविक विविधताकोलागि महत्वपूर्ण क्षेत्रमा पर्दछ। गैडहवा ताल हिउँद याममा साइबेरिया क्षेत्रबाट बसाइसराइ गरी आउने आगन्तुक चराहरूको

आश्रयस्थलका साथै सारस, भुँडीफोर गरुड जस्ता विश्वमै दुर्लभ चराहरूको बासस्थान हो। बनभोज, बर्ड वाचिङ्ग, जङ्गल सफारी र नीलगाई अवलोकनका लागि यो क्षेत्र उपयुक्त छ। पूर्व-पश्चिम राजमार्ग छेउमै रहेको दाङको लालमटियास्थित जटायु रेष्टुरेन्ट पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकसित गर्न सकिने थुप्रै सम्भाव्यताहरू छन्। पशु बृद्धाश्रम संचालन र नियमित पशु स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन, सालको नमूना वन व्यवस्थापन, गिद्ध संरक्षणका लागि अक्षयकोष स्थापना, दुर्लभ हुँडार र चराहरूको अवलोकन जस्ता समुदायका अनुकरणीय कार्यहरू र प्राकृतिक छटाहरू निश्चय नै आकर्षक छन्। दाङको तुल्सीपुर नजिकै बिजौरामा रहेको जटायु रेष्टुरेन्टले नेपालकै पहिलो गिद्ध सुरक्षित वन घोषण गरी गिद्ध र अन्य वन्यजन्तुहरूको संरक्षण गरिरहेको छ। खुटिया नदीको तटमा अवस्थित कैलालीको जटायु रेष्टुरेन्टमा सिनोमा भुमिरहेका गिद्धहरूको चर्तिकला देख्दा संसारकै उत्कृष्ट प्राकृतिक चिडियाखानामा बसेजस्तो लागूछ जसलाई टिकापुर, घोडाघोडी ताल र शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्षको नेटवर्कभित्र समेटी सुदूरपश्चिमको को पर्यटनमा नयाँ आयामको रूपमा विकसित गर्न सकिन्छ। कास्कीको घाँचोकमा रहेको जटायु रेष्टुरेन्ट पर्यटकीय नगरी पोखरा र माछापुच्छ्रेको आँगनमै अवस्थित छ, जहाँबाट माछापुच्छ्रे हिमशृङ्खला र सेती नदीको सुन्दर प्राकृतिक खोंचको नजिकैबाट स्पर्श गर्न सकिन्छ। जैविक र सांस्कृतिक विविधताको खानी अन्नपूर्ण संरक्षण क्षेत्रभित्र पर्ने यस रेष्टुरेन्टमा हिमालदेखि तराईसम्मका गिद्धहरूको जमघट देख्न पाइन्छ। नेपाल पन्छी संरक्षण संघले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग र अन्य साभेदार संस्थाहरूसँग हातेमालो गर्दै जटायु रेष्टुरेन्टलाई दिगो व्यवस्थापन गरी गिद्ध लगायत अरु जैविक विविधताको संरक्षण गर्न र पर्यटन विकासको लागि स्थानीय समुदायमा विभिन्न सीप विकासका तालिमहरू, होमस्टे

व्यवस्थापन र नेचर गाइड तालिम पनि सञ्चालनमा टेवा पुराइरहेको छ। समग्रमा यी जटायु रेष्टुरेन्टहरू स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा जैविक तथा सांस्कृतिक विविधताको संरक्षण, वातावरणीय सचेतना वृद्धि, गिद्धको दिगो संरक्षण, पर्यावरण अनुसन्धान र पर्यावरणीय पर्यटन विकासमा उदाहरणीय, सराहनीय र कोसे ढुङ्गा बन्दैछन्। पर्यापर्यटन विश्वको सबैभन्दा फस्टाउदो पर्यटन उद्योग बन्दै गइरहेको अवस्थामा हाम्रा पर्यापर्यटनका क्षेत्रको पहिचान, विस्तार तथा पूर्वाधार निर्माण र प्रचारप्रसारका साथै त्यस क्षेत्रका अन्य सामाजिक र सांस्कृतिक विविधता र मौलिकताको समायोजनमा जोड दिनु जरुरी छ। नेपालको पर्यटन अब हिमाल अवलोकन, सांस्कृतिक सम्पदा, जङ्गल सफारी, ट्रेकिङ्गमा मात्र सिमित छैन। गिद्धजस्ता दुर्लभ अतिसङ्कटापन्न प्रजातिको अवलोकन, अध्ययन, संरक्षणमा समुदाय स्तरका नवीनतम प्रयास र प्रभावले पनि कयौं बाध्य तथा आन्तरिक प्रकृतिप्रेमी तथा अनुसन्धानकर्ताहरूलाई आकर्षण गरिरहेको हुन्छ। यसर्थ जटायु रेष्टुरेन्ट र यसका बहुआयामिक पक्षलाई पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनसँग जोडियो भने नेपाल सरकारको सन् २०२० सम्म वर्षेनी २० लाख पर्यटक भित्र्याउने लक्ष्य र पर्यटन क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको आधार स्तम्भको रूपमा विकसित गर्ने पर्यटन नीतिलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्छ।

कृष्णप्रसाद भुसाल

गिद्ध संरक्षण कार्यक्रम अधिकृत
नेपाल पन्छी संरक्षण संघ

गिद्ध संरक्षणमा अग्रणी: जटायु रेष्टुरेन्ट गैँडाताल

रूपन्देही जिल्लाको विष्णुपुरा गाविस गैँडातालका बासिन्दाहरू आजभन्दा करिब दुई दशक अधिसम्म आफ्नो गाउँ टोल वरपर र ताल किनारामा सयौंको संख्यामा सिनोमा लुछाचुँडी गरिरहेका गिद्धका बथानहरू सहजै देख्ने गर्दथे। तर सन् २००० को दशकमा आउँदा ती दृश्यहरू बिस्तारै पातलिँदै गए र यत्रतत्र सर्वत्र पाइने ती गिद्धका बथानहरू देखिनै छाडे। मरेका जनावरको सिनो र फालेको मासुजन्य फोहर पदार्थलाई खाई हाम्रो वरपरको वातावरणलाई प्रदुषित, दुर्गन्धित र रोगमुक्त बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने 'प्रकृतिको कुचिकार' गिद्ध हाम्रो ठाउँबाट किन हराए त गैँडातालबासीको मनमा प्रश्न उठ्यो। सन् २००७ को कुनै समय गैँडातालका अगुवाहरू बलाराम अधिकारी, बाबुराम मल्ल लगायतले एउटा समाचार सुने लोपोन्मुख गिद्धलाई डाइक्लोफेनेक रहित शुद्ध आहार उपलब्ध गराई संरक्षण गर्ने

उद्देश्यले स्थानीय समुदाय तथा सामुदायिक वन उपभोक्ताको सक्रिय सहभागितामा नवलपरासीको पिठौलीमा एसियाकै पहिलो समुदायस्तरको जटायु (गिद्ध) रेष्टुरेन्ट खोलिएको छ। गैँडाताल सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूको मनमा पनि त्यस समाचारले गहिरो प्रभाव पार्यो। उहाँहरू पनि त्यस्तै प्रकारको जटायु रेष्टुरेन्ट आफ्नो ठाउँमा स्थापना गर्न पाए गिद्ध संरक्षणमा टेवा पुग्नुका साथै गाउँको पहिचान बन्न सक्छ भन्ने विचार जागृत भयो। यसै क्रममा चरा अवलोकनका लागि गैँडातालमा आइरहने चरा संरक्षणकर्मी दिनेश गिरीसँग भेट भयो। दिनेश गिरीको माध्यमबाट नेपाल पन्थी संरक्षण संघसँगको सम्पर्कमा आएपछि उहाँहरूको जटायु रेष्टुरेन्टको स्थापना गर्ने सपनाले साकार रूप लियो। यस कार्यका लागि WWF/CEPF को पनि उल्लेख्य सहयोग रह्यो।

दुर्लभ गिद्धलाई शुद्ध आहार उपलब्ध गराउने दोस्रो जटायु रेष्टुरेन्टको रूपमा सन् २००८ मा रूपन्देही जिल्लाको विष्णुपुरा गा.वि.स गैँडाताल सामुदायिक वनमा स्थापना भयो। यसले खाद्य शृङ्खलाको संयोजक, वातावरणीय सन्तुलन र जैविक विविधताको महत्वपूर्ण सूचक तथा धार्मिक र सांस्कृतिक आस्थाको धरोहर गिद्धको संरक्षणमा टेवा पुग्यो। यस जटायु रेष्टुरेन्टमा गौरक्षा केन्द्रको पनि स्थापना गरियो, जहाँ वृद्ध, असक्त र बेकामी गाईवस्तुहरू किसानहरूबाट सङ्कलन गरिन्छ। गौरक्षा केन्द्र पशुहरूको वृद्धाश्रम हो जहाँ गाईवस्तुहरूको चरन, उचित हेरचाह तथा पालनपोषण गरिन्छ। ती गाईवस्तुको प्राकृतिक मृत्युपश्चात गिद्धको लागि खान भनेर निश्चित गरिएको स्थानमा राखिन्छ। आहारा कुरेर बसेका गिद्धहरू एक भ्रष्टमै सिनोमा भर्छन्। सिनोमा लुछाचुँडी गरिरहेका विभिन्न प्रजातिका

गिद्धहरूको नजिकबाट आनीबानी हेर्नको लागि पर्यटक अवलोकन घर पनि बनाइएको छ। गैँडातालको जैविक विविधता तथा गिद्धको बारेमा जानकारी सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यले सूचना केन्द्रको पनि स्थापना गरिएको छ।

जटायु रेष्टुरेन्ट (जसलाई हाल आएर गिद्ध सुरक्षित आहार केन्द्र पनि भनिन्छ) गैँडातालमा स्थापना गरेपछि गिद्धहरूको पुनरागमन हुन थाल्यो। एउटै सिनोमा नेपालकै अधिकतम संख्यामा २८३ वटा गिद्धहरू र नेपालमा पाइने ६ प्रजातिमध्ये ७ प्रजातिका गिद्धहरूको यहाँ अभिलेख गरिएको छ। यस रेष्टुरेन्टले गैँडाताल क्षेत्रको जैविक विविधतामा सुगन्धको काम गर्‍यो। यो स्थान विश्वकै धार्मिक महत्वको क्षेत्र लुम्बिनीबाट उतरतर्फ मात्र १५ किमी दुरीमा रहेको छ। विष्णुपुरा, सुर्यपुरा र रुद्रपुरा गाविसको सिमानामा अवस्थित यस गैँडाताल र आसपासको कृषिभूमि नेपालमा चरा र जैविक विविधताको लागि महत्वपूर्ण क्षेत्रमा पर्दछ। गैँडाताल सिमसार क्षेत्रमा विभिन्न प्रजातिका माछा, दुर्लभ कछुवाका साथै हिउँदे आगन्तुक र रैथाने चराहरूको बस्ने, चर्ने र खेल्ने महत्वपूर्ण स्थान हो। तालको वरपर साल, अस्ना र हर्रो जस्ता ठूला रुखहरूको बाहुल्यता छ भने बेर जस्ता मध्यम वर्गीय साना रुखहरू पनि छन्। घाँसे मैदानको प्रयाप्तताको कारणले गर्दापनि होला यस क्षेत्रमा थलचर प्राणी नीलगाई, खरायो, जङ्गली कुखुरा, स्याल, हरिण, बँदेल पनि पाइन्छन्। तालको पश्चिमपट्टि रहेको शहीदपार्क वनभोजको लागि उत्तम स्थान हो। यी समग्र प्राकृतिक स्रोत, जैविक विविधता र नमूनायोग्य संरक्षणको कामले गैँडाताल परिचित बन्नुका साथै पर्यापर्यटनको केन्द्र पनि बन्दैछ। यसरी बढ्दो संरक्षण अभियान र पर्यापर्यटनको प्रवर्द्धनले अन्ततः स्थानीयबासीको जीविकोपार्जनमा समेत मद्दत गरेको छ। गिद्ध संरक्षणमा स्थानीय समुदायको लगाव

र योगदानको कदर गर्दै डब्लुडब्लूएफ नेपालले सन् २०१० मा प्रदान गरेको अब्राहम संरक्षण पुरस्कार पनि प्राप्त गर्न सफल भएको थियो। गिद्ध संरक्षणमा समर्पित समुदायलाई अभि उत्प्रेरित गरी दीर्घकाल बनाउन नेपाल पन्छी संरक्षण संघको सहयोगमा सञ्चालित आयआर्जनका क्रियाकलापहरू तरकारी खेतीको लागि सिँचाई, होमस्टे सञ्चालन, अगरबत्ती, मैनबत्ती, चाउमीन बनाउने तालिम, मौरीपालनले स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याएको छ। यसले संरक्षण, समुदायको दैनिकी र विकास सँगसँगै लैजानुपर्ने अवधारणालाई प्रष्फुटित गराउँदै संरक्षण कार्यक्रमलाई सबल बनाउनका निम्ति अपनाउनुपर्ने बाटो स्पष्ट बोध गराउँदछ। यतिमात्र होइन यो अभ्यासले संरक्षण कार्यक्रमलाई दिगोपना तर्फ उन्मुख पनि गराएको छ। स्थानीय समुदायको प्रत्यक्ष सक्रियता, सहभागिता र अपनत्वमा सञ्चालित र व्यवस्थित गैँडातालको जटायु रेष्टुरेन्ट नेपालमा मात्र नभएर

विश्व संरक्षण समुदायका लागि पनि उदाहरणीय र अनुकरणीय काम बनेको छ।

प्राकृतिक, सामाजिक, भौतिक र जैविक विविधताले सुसज्जित यस गैँडाताल क्षेत्रमा गिद्ध रेष्टुरेन्टको सञ्चालनमा, संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासमा थुप्रै सानाठूला चुनौतीहरू भने नआएका चाहिँ होइनन्। गिद्धको संख्यामा कमी आउनु, गिद्धको गुणको संख्यामा नै कमी आउनु, वैदेशिक रोजगारी र त्यसले कृषि क्षेत्रमा पारेको नकारात्मक असर, जङ्गलको विनाश र आर्थिक अभाव जस्ता चुनौतीहरू अभै पनि काँडा बनी बाटोमा आइरहेका छन्। तर यहाँका स्थानीय समुदायको एकता र लगावले नै गैँडातालको जटायु रेष्टुरेन्ट नमूना बन्यो जसले गिद्ध, तालतलैया, जैविक विविधता संरक्षण गर्नुको साथसाथै त्यहाँका समुदायको आवश्यकता र अधिकारलाई मध्येनजर गर्दै विभिन्न शीपमूलक तालिम र कार्यक्रमद्वारा तिनीहरूको जीविकोपार्जन उकास्ने हेतुले कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। यस गैँडाताल क्षेत्रमा एकातर्फ दिगो विकासको बिगुल छ भने अर्कोतर्फ सफल संरक्षणका पाइलाहरू चालिएका छन्। यहि परिधिभित्र मात्र नरही यस क्षेत्रलाई दिगो संरक्षण, अनुसन्धानको केन्द्र र विश्वव्यापी रूपमा पर्यापर्यटनको आर्कषणको रूपमा विकास, बिस्तार र प्रचार गर्नु जरुरी छ।

देवेन्द्र चापागाईं
फिल्ड बायोलोजिस्ट
नेपाल पन्छी संरक्षण संघ

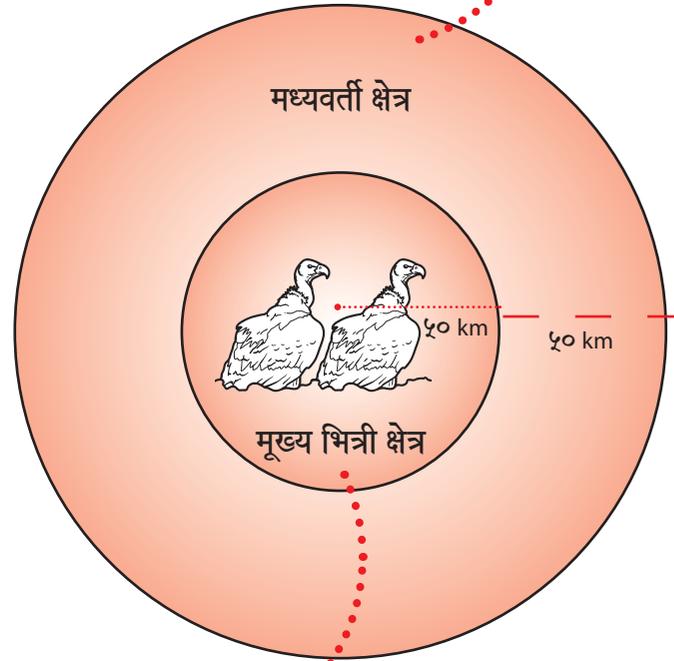
के हो गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र

गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र (Vulture Safe Zone) गिद्धहरूका लागि सुरक्षित भनी सुनिश्चित गरिएको मुलत गिद्धको बासस्थान सहित त्यस आसपासको चरन र विचरण गर्ने क्षेत्र हो। विश्व संरक्षण समुदायका लागि नमूना मानिएको गिद्ध सुरक्षित क्षेत्रको वैज्ञानिक अवधारणा सन् २००६ मा नेपालबाट नै थालनी गरिएको हो। यसरी प्रस्तावित गरिएको गिद्ध सुरक्षित क्षेत्रको स्थापनाका लागि निम्न आधारहरू आवश्यक छनः यो गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र १०० किमी अर्धव्यासको वृत्त हुनेछ जसमा ५० किमी अर्धव्यास मुख्य भित्रीक्षेत्र र यस बाहिरको ५० किमी अर्धव्यास मध्यवर्ती क्षेत्रको रूपमा हुनेछ। मुख्य भित्रीक्षेत्रमा डाइक्लोफेनेक उपस्थिति शुन्य हुनु अनिवार्य छ भने मध्यवर्ती क्षेत्रमा डाइक्लोफेनेक उपस्थिति १ प्रतिशत भन्दा कम

हुनुपर्दछ। यसका अलावा यी दुवै क्षेत्रमा निरन्तर शुद्ध आहारको व्यवस्था, प्रकृतिमा प्रजनन् गरिरहेका गिद्धहरूको नियमित अनुगमन, गिद्ध संरक्षण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरेको हुनुपर्दछ। गिद्ध सुरक्षित क्षेत्रको वैज्ञानिक प्रमाणीकरणका लागि यी प्रस्तावित क्षेत्रहरूबाट प्रकृतिमा काल गतिले मरेका जनावरहरूको कलेजोको नमूना सङ्कलन गरी डाइक्लोफेनेकको अवशेष परिक्षण गरिरहेको छ। गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापनाको लागि ती सङ्कलित नमूनाहरूमा डाइक्लोफेनेकको अवशेष शुन्य हुनुपर्दछ।

मध्यवर्ती क्षेत्र (५०-१०० km अर्धव्यास भएको बाहिरी वृत्त) र यसका शर्तहरू

१. डाइक्लोफेनेक न्यूनीकरण (१%)
२. निरन्तर शुद्ध आहारा व्यवस्थापन
३. गिद्धहरूको नियमित अनुगमन
४. जनचेतना तथा प्रवर्द्धन

मुख्य भित्री क्षेत्र (०-५० km अर्धव्यास भएको भित्री वृत्त) र यसका शर्तहरू

१. डाइक्लोफेनेक अनुपस्थिति (०%)
२. निरन्तर शुद्ध आहारा व्यवस्थापन
३. प्राकृतिक प्रजनन् गरिरहेका गिद्धहरूको अनुगमन
४. जनचेतना तथा प्रवर्द्धन

भौगोलिक बनावटमा नेपाल आयताकार भएकोले हामीले प्रस्तावित गरेका गिद्ध सुरक्षित क्षेत्रका केहि भाग भारतमा पनि पर्दछ। तसर्थ गिद्ध संरक्षण र गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापनाको लागि नेपाल र भारतबिच अन्तरदेशीय सहकार्य र साभेदारीको टड्कारो खाँचो छ। यस प्रकारको बहुप्रतिक्षित कार्यक्रमको थालनी हाम्रो देशबाट भएको छ र हाम्रो लक्ष्य संसारकै पहिलो गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापना गर्नु रहेको छ। भविष्यमा यी क्षेत्रहरूमा नै गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्रमा उत्पादन भएका गिद्धहरूलाई पुनस्थापना गरिने छ। यसरी गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापनाको अभियानलाई साकार पार्नको लागि हालसम्म नेपालका ५६ जिल्लालाई पशु उपचार प्रयोगमा डाइक्लोफेनेक मुक्त जिल्ला घोषणा गरिएको छ भने सात स्थानमा गिद्ध सुरक्षित आहार केन्द्रको सञ्चालन गरिएको छ। गिद्धका गुँड तथा बासस्थानको नियमित अनुगमन र जनचेतना अभिवृद्धिका कामहरू पनि साथसाथै चलिरहेका छन। आउनुहोस, गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र बनाउन तपाईं हामीहरू सबैले सहकार्य र हातेमालो गरौं।

*Looks like demon but truly is the saint of nature
Within the raptors, they are nine species of vultures*

*Telescopic eyes, fly high up in the sky
Strong talons, Sharp curved beak
Bald head, long neck with long feathery wings
All are the features, which distinguish it*

*Only live on dead species, show the true characters of scavengers
It holds a secret, stomach have exceptionally corrosive acid
Which help to digest putrid carcasses and prevent from the lethal diseases*

*It produces only one egg in a year, not sufficient to increase the growth rate
Diclofenac, pesticides, human casualties all are harmful to this species
That's why in the IUCN list, categorizes as least concern to endangered species*

*Now this is our responsibility, to save this beautiful bird of family Accipritidea
Take a step forward to the nature, hold our hands for the conservation.*

Niru Magar
MSc, Central Department of
Zoology, TU

प्रतिबन्धित डाइक्लोफेनेक औषधि सम्बन्धी कानुनी प्रावधान

नेपाल सरकार, औषधि व्यवस्था विभागले डाइक्लोफेनेक औषधिलाई वि.स. २०६३ जेष्ठ २३ गते देखि पशु उपचारका लागि उत्पादन, प्रयोग र वितरणी वितरणमा प्रतिबन्ध लगाएको छ। औषधी ऐन २०३५ बमोजिम पशु उपचारका लागि डाइक्लोफेनेक उत्पादन, प्रयोग, वितरणी वितरण आयात, निर्यात र भण्डारण गरेको पाइएमा ३ वर्ष कैद वा रु. २५,००० जरिवाना वा दुवै सजाय हुनसक्ने कानुनी प्रावधान छ।

'चरालाई चार'
अभियानमा सहकार्य गरौं।

a BCN initiative to save Nepal's endangered birds.
PLEDGE AND DONATE TODAY

नेपाल पन्छी संरक्षण संघद्वारा प्रकाशन गरिने गिद्ध सन्देश पत्रिकाका लागि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका इकोलोजिष्ट श्री लक्ष्मण प्रसाद पौडेलसँग लिइएको अन्तर्वार्ता

१

नेपालमा अहिले गिद्धको अवस्था कस्तो छ ?

‘प्रकृतीको कुचिकार’ भनिने गिद्ध करिब दुई दशक अधिसम्म तपाईं हाम्रो गाउँ टोलमा पनि सयौंको संख्यामा सिनोमा लुछाचुँडी गरिरहेका सहजै भेटिन्थे। तर पछिल्लो दशकसम्म आउँदा ती दृश्य अति विरल बन्दै गए र यत्रतत्र सर्वत्र पाइने गिद्धहरू धर्तीबाटै लोप हुने अवस्थामा पुगे। सन् १९६०को दशकमा दक्षिण एसियामा करोडौं र नेपालमा लाखौंको संख्यामा पाइने गिद्ध ६५% भन्दा बढीले घटी केही हजारमा सीमित हुन पुगेका छन्। यसप्रकारको अकल्पनीय र अप्राकृतिक विनाशका कारण सानो खैरो, डङ्गर, लामो टुँडे र सुन गिद्ध अति सङ्कटापन्न र सेतो गिद्ध सङ्कटापन्न अवस्थामा पुगेका छन्। गिद्धको यस्तो अकल्पनीय विनाशलाई रोक्न विनाशको प्रमुख कारण ठानिएको डाइक्लोफेनेकको पशु उपचार प्रयोगमा नेपाल सरकारले सन् २००६ मा प्रतिबन्ध लगायो। त्यससँगै पश्चिम नेपालमा गिद्धको घनाबस्ती भएका क्षेत्रमा समुदायकै सक्रियतामा जटायु रेष्टुरेन्टको स्थापना, डाइक्लोफेनेकको अनुगमन तथा मेलोक्सिक्यामसँग साटफेर, बासस्थान संरक्षण, सचेतना अभिवृद्धि जस्ता कार्यहरूको व्यापकताले पछिल्ला वर्षहरूमा गिद्धको हासदरमा कमी आई गिद्धको संख्या स्थिर देखिएको छ। तरपनि गिद्धहरू अझै पूर्ण सङ्कटमुक्त र सुरक्षित भइसकेका छैनन्। डाइक्लोफेनेकको अवैधानिक प्रयोग, निमुस्ताइड, किटोप्रोफिन, एसिक्लोफेनेक जस्ता पिडानाशक औषधिपनि गिद्धका लागि हानिकारक प्रमाणित हुनु, सिनोमा विषको प्रयोग, बासस्थान तथा आहारको कमी साथै अन्य पर्यावरणीय चुनौती हामीमाभ विद्यमान छन्।

२

गिद्ध संरक्षणका लागि सरकारले के कस्ता कामहरू गरिरहेको छ ?

नेपाल सरकारले गिद्ध संरक्षणका लागि डाइक्लोफेनेकको पशु उपचारमा प्रतिबन्ध लगायो। नेपालमा प्रकृतिबाट गिद्ध लोप हुनबाट बचाउने उद्देश्य अनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कसरामा गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्र (कृत्रिम बच्चा कोरलने स्थान) को स्थापना गरिएको छ। यस केन्द्रमा हाल ५७ वटा डङ्गर गिद्ध राखिएको छ। नेपाल सरकारले पहिलो पटक गिद्ध संरक्षण कार्ययोजना सन् २००६-२०१३’ सन् २००६ मा लागू गर्‍यो। यसको सफल कार्यान्वयन पश्चात नयाँ पञ्चवर्षीय कार्ययोजना (सन् २०१५-२०१९) लागू गरेको छ। यस कार्ययोजनाको एउटा प्रमुख कार्यको रूपमा गिद्ध संरक्षण तथा प्रजनन केन्द्रमा रहेका प्रजनन अयोग्य गिद्धहरूलाई बिस्तारै सुरक्षित प्राकृतिक बासस्थानमा पुनःस्थापना गर्ने कार्यक्रम अघि सारेको छ। गिद्धलाई क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरबाट मात्र संरक्षण नगरी अन्तरदेशीय साभेदारीमा संरक्षण अभियान चलाउने उद्देश्यले एसियाली गिद्ध लोपहुनबाट बचाऊ-सेभ’ भन्ने मञ्चको लोकार्पण गरिएको छ जसले

३

गिद्धको संरक्षणका लागि आगामी कार्यक्रमहरू के के छन्?

आगामी कार्यक्रमहरू मूलरूपमा हालै लागू गरिएको पञ्चवर्षीय कार्ययोजनाको अक्षरस कार्यान्वयनमै केन्द्रित हुनेछन्। गिद्धको दीर्घकालीन संरक्षणका लागि नेपालबाटै थालनी गरिएको गिद्ध सुरक्षित क्षेत्रको वैज्ञानिक अवधारणालाई साकार पार्नुपर्ने छ। यसरी प्रस्तावित गरिएको गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र १०० किमी अर्धव्यासको वृत्त हुनेछ जसमा ५० किमी अर्धव्यास मुख्य भित्री क्षेत्र र यस बाहिरको ५० किमी अर्धव्यास मध्यवर्ती क्षेत्रको रूपमा हुनेछ। मुख्य भित्री क्षेत्रमा डाइक्लोफेनेक उपस्थिति शुन्य हुनु अनिवार्य छ भने मध्यवर्ती क्षेत्रमा डाइक्लोफेनेक उपस्थिति १ प्रतिशतभन्दा कम हुनुपर्दछ। यसका अलावा यी दुवै क्षेत्रमा निरन्तर शुद्ध आहारको व्यवस्था, प्रकृतिमा प्रजनन गरिरहेका गिद्धहरूको नियमित अनुगमन, गिद्ध संरक्षण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरेको हुनुपर्दछ। भौगोलिक बनावटमा नेपाल आयताकार भएकोले गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापनाको लागि भारतीय सिमावर्ती क्षेत्रहरूलाई समेटनु जरुरी छ। यसर्थपनि अन्तरदेशीय गिद्ध संरक्षण अभियानको टडकारो खाँचो छ। यो बहुप्रतिक्षित कार्यक्रमको थालनी हाम्रो देशबाट भएको छ र हाम्रो लक्ष्य संसारकै पहिलो गिद्ध सुरक्षित क्षेत्र स्थापना गर्नु रहेको छ। डाइक्लोफेनेकका अलावा किटोप्रोफिन, निमुस्ताइड र एसिक्लोफेनेक पनि गिद्धको लागि हानिकारक प्रमाणित भैसकेका छन्। तसर्थ यी औषधि प्रयोगमा न्युनीकरण वा प्रतिबन्ध लगाउनु जरुरी छ। गिद्ध संरक्षणमा अन्तरदेशीय साभेदारी र सहकार्यलाई प्रभावकारी र दिगो बनाउनु पर्ने खाँचो छ। गिद्धका बासस्थान संरक्षित क्षेत्रबाहिर सामुदायिक वन र निजी वनक्षेत्रमा पनि अवस्थित छन्। अत संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायको सक्रियता, जनसहभागिता र अपनत्व बढाउनुपर्ने आवश्यकता छ। प्रजनन केन्द्रमा रहेका प्रजनन अयोग्य गिद्धहरूलाई सफलतापूर्वक प्राकृतिक बासस्थानमा पुनःस्थापना गरी तिनीहरूको नियमित अनुगमन गरिने छ।

४

अन्त्यमा थप केहि छ की ?

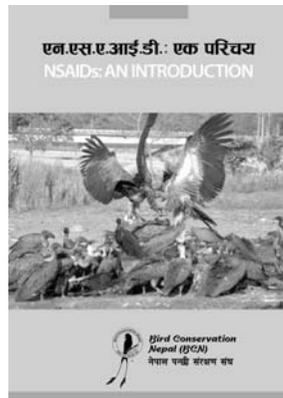
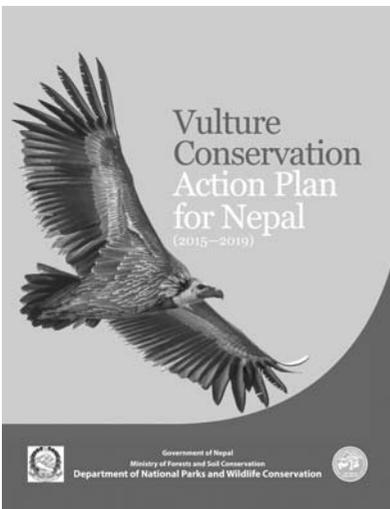
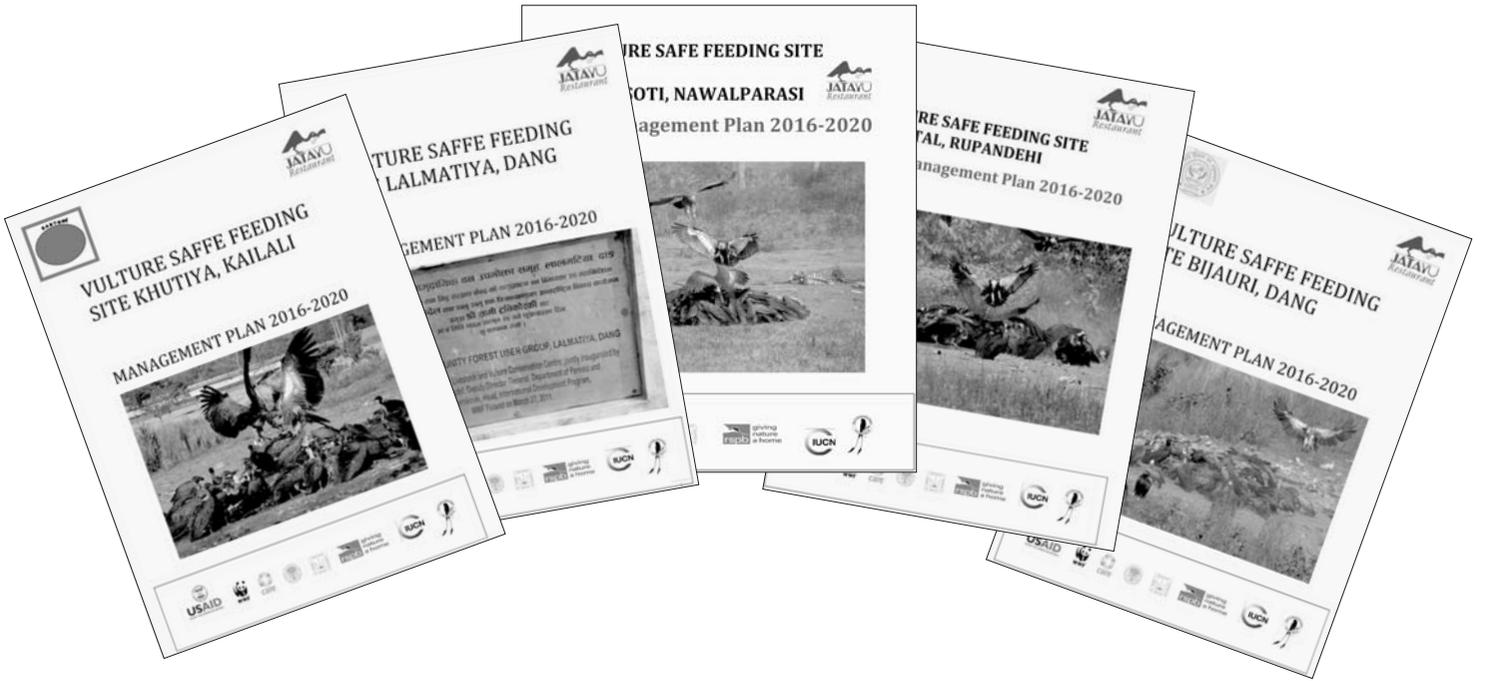
यस गिद्ध सन्देश प्रकाशन मार्फत धारणा सार्वजनिक गर्ने भौका दिएकोमा प्रकाशक संस्था नेपाल पन्छी संरक्षण संघलाई धन्यवाद। गिद्ध संरक्षण नेपाल सरकार, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग वा कुनै एक संस्थाको एकल प्रयासबाट मात्र सम्भव छैन। गिद्ध र तिनको बासस्थान दीर्घकालीन संरक्षणका लागि सरकारी निकाय, गैर सरकारी संस्था, संरक्षणकर्मी, स्थानीय समुदाय, सामुदायिक वन, संघसंस्था, भेटेनरी व्यवसायी स्थानीय सरोकारवाला सबैको हातेमालो र सहकार्य जरुरी छ।

‘सुनकलीको रेस्टुरेन्ट’ सचित्र बाल कथा

बालबालिका, विद्यार्थी र पिछडिएका वर्गसम्म गिद्ध संरक्षण जनचेतना फैलाउने उद्देश्यले नेपाल पन्थी संरक्षण संघले हालै ‘सुनकलीको रेस्टुरेन्ट, सचित्र बाल कथा’ प्रकाशन गरेको छ। यसका लेखक रामदेव पाण्डे र सुन्दर चित्र कोरिदिनुहुने राजकुमार प्रजापति प्रति नेपाल पन्थी संरक्षण संघ हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछ।

गिद्ध संरक्षण स्थानीय समुदाय, संरक्षणकर्मी, संचारकर्मी, लेखक, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था, सरोकारवाला निकायहरू र दातृसंस्थाहरूको सहयोग, समन्वय र सहकार्य बाट मात्र सम्भव छ। हामीलाई विश्वास छ, यसले गिद्ध संरक्षणका लागि जन चेतना फैलाउने काममा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने छ।

JATAYU RESEARCH GRANTS

Jatayu Research Grants are provided to university graduates who are undertaking their research in vultures. The objectives of scholarships are to engage students in vulture research and to groom them as raptor biologist.

Jatayu Scholars, 2015-16

Ramesh Kumar Basel

Permanent resident of Rajahar-1, Nawalparasi, is currently doing his Master Degree in Environmental Science at Central Department

of Environmental Science (CDES), Tribhuvan University. Being interested in the issue of biodiversity Conservation, he is looking forward for the research work on biodiversity and species conservation. With the support from BCN through Jatayu Research Grant, he will be undertaking research entitled "**Status and threat assessment of Vulture in Eastern Nawalparasi, Nepal**".

Khim Bahadur Thapa

Permanent resident of Musikot Municipality-6, Rukum is currently doing his Masters Degree in Natural Resources Management at

Nepal Engineering College, Centre for Post Graduate Studies, Lagenkhel, Lalitpur. After taking a week long Advance Academic Course on "Fundamentals of Ornithological Research" held in NTNC-Biodiversity Conservation Centre, Sauraha, Chitwan he was motivated towards ornithological studies. He wish to explore several perspectives like ecological, behavioral, landscape level studies on vultures in Nepal in coming future. At this time with the the support from BCN through Jatayu Research Grant, he will be undertaking research entitled "**Ecological Monitoring, population status and potential threats of vulture species in Rukum District, Nepal**".

Jatayu Scholars, 2015-16

Pushpa Bhandari

Topic: "Sustainability of Vulture safe feeding sites and role of local people for vulture conservation at Deukhury in Dang District, Nepal".

Bijeta Thapa

Topic: "Population status, habitat mapping and threats on vulture species in Jajarkot District."

Jatayu Scholars, 2014-15

Ms. Sonam Ojha

Topic: "Comparative Study of Vulture Safe Feeding Site (VSFS) in Pithauli, Nawalparasi and Gaidatal, Rupandehi to enhance the existing eco-tourism practices and their possibilities in Gaidatal, Rupandehi".

Mr. Bimal Raut

Topic: "Population status, habitat mapping and threats on vulture species in Jajarkot District."

Jatayu Scholars, 2013-14

Ms. Suparba Shrestha

Topic: "Habitat Preference of Gyps Vultures (Gyps bengalensis and Gyps tenuirostris)."

Mr. Sujan Parajuli

Topic: "Population Status of Red Headed Vulture and Egyptian Vulture in Kaski District."

Jatayu Scholars, 2012-13

Jeevan Chhetri

Topic: "Role of local people and vulture restaurant in vulture conservation in Bishnupura VDC of Rupandehi district".

Manoj Ayer

Topic: "People's perception on vulture conservation in Kailali and Baitadi".

Jatayu Scholars, 2011-12

Sunita Phuyal

Topic: "Study on the status of vultures and conservation attitude of people towards them in Ramechhap District".

Mamata Poudel

Topic: "Ecotourism Potential and Livelihood Improvement within the Vulture Restaurant areas".

Jatayu Scholars, 2010-11

Rebecca Gurung

Topic: "Feeding Behavior of Vulture in Dumping site of Damauli, Nepal".

Manoj Joshi

Topic: "Population status breeding success and human influence in nesting and roosting site of vulture with special reference to Himalayan GrEfon in Khodpe, Baitadi, Nepal."

Jatayu Scholars, 2009-10

Krishna Bhusal

Topic: "Population status and breeding success of Himalayan GrEfon, Egyptian Vulture and Lammergeier in Gherabhir, Arghakhanchi, Nepal".

Dikpal Krishna Karmacharya

Topic: "Population status, breeding success and conservation approaches of vultures with special reference to Himalayan GrEfon in Khodpe, Baitadi, Nepal".

Hemanta Dhakal

Topic: "Sustainability of vulture safe feeding site for the conservation of vultures in Rupandehi and Dang, Nepal".

Bird Conservation Nepal नेपाल पन्छी संरक्षण संघ

नेपाल पन्छी संरक्षण संघ चरा र चराको बासस्थानको संरक्षणमा काम गर्ने अग्रणी गैर सरकारी संस्था हो। सन् १९८२ मा स्थापित यस संस्थाको जनसाधारणमा चराहरूका बारेमा ज्ञान अभिवृद्धि गर्ने, चराहरूको विविधता तथा जीवनचक्रबारे अनुसन्धान गर्ने, चराहरूलाई पर्ने प्रमुख खतरा पता लगाउने, तिनीहरूको बासस्थान संरक्षण गर्ने र विभिन्न समुदायको जीविकोपार्जनमा पनि टेवा दिने मूल सिद्धान्त रहेको छ। यस संस्थाले विगतका वर्षहरूमा जैविक विविधता संरक्षणका साथै नेपालका २७ पन्छी संरक्षणका लागि आवश्यक पर्ने अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको महत्वपूर्ण चरा तथा जैविक विविधता क्षेत्रहरू (IBAs) घोषणा गरी कार्यक्रम गर्दै आईरहेको छ।

नेपाल पन्छी संरक्षण यसका संस्थापक, अध्यक्ष, संरक्षकहरू, आजीवन सदस्यहरू, संघका शुभचिन्तकहरू तथा क्रियाशील समर्थकहरू रहेका संस्था हो।

यो संघ अन्तर्राष्ट्रिय संस्था बर्डलाईफ ईन्टरनेशनलका १२२ सदस्य देशहरू मध्येमा यस संस्था पनि Partner संस्था हो र हाल यसले एसियाकै सकंटापन्न गिद्ध (जटायु) संरक्षणमा देशभरी विभिन्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिरहेको छ।

नेपाल पन्छी संरक्षण संघ

पोष्ट बक्स १२४६५, काठमाण्डौ, नेपाल
फोन ४४१७८०५, ४४२०२१३, फ्याक्स ४४१३८८४
इमेल bcn@birdlifeneपाल.org
वेबसाइट www.birdlifeneपाल.org

गिद्ध संरक्षण कार्यक्रम

Nepal Vulture Conservation
Movement Network

- नेचर गाइड एसोसिएशन, महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर
- अर्थ, धनगढी, कैलाली
- समैजी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, खुटिया, कैलाली
- गिद्ध शुद्ध आहार केन्द्र, खुटिया, कैलाली
- बर्दिया नेचर कन्जरभेसन क्लब, ठाकुरद्वारा, बर्दिया
- वातावरण तथा ग्रामीण विकास केन्द्र (इन्डुरेक), कोहलपुर, बाँके
- वातावरणीय दिगो विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र, हेमन्तपुर, दाङ
- नर्ति सामुदायिक वन समन्वय समिति, लमही, दाङ
- कालिका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, लालमटिया, दाङ
- नेपाल पारा भेटेरीनरी एण्ड लाइभस्टक एसोसिएशन, जिल्ला समिति, कपिलबस्तु
- ग्रीन यूथ, लुम्बिनी

- जटायु रेष्टुरेण्ट व्यवस्थापन समिति, गैँडाताल, रुपन्देही
- गैँडाताल सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, गैँडाताल, रुपन्देही
- खहरेखोला सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, अर्घाखाँची
- गर्ताखोला सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, अर्घाखाँची
- अँधेरी छरछरे सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह, दमकडा, पाल्पा
- विश्वज्योति विकास प्रतिष्ठान मञ्च, भुताहा, नवलपरासी
- जटायु रेष्टुरेण्ट व्यवस्थापन समिति, पिठौली र कावासोती, नवलपरासी
- बर्ड एजुकेशन सोसाईटी, सौराहा, चितवन
- गिद्ध संरक्षण तथा व्यवस्थापन समिति, घाचोक, कास्की
- पास नेपाल, खलङ्गा, सल्यान
- पोखरा पन्छी समाज, कास्की